

УТВРЂЕЊА У СРБИЈИ – ГОЛУБАЧКИ ГРАД

НА КАПИЈИ ЂЕРДАПСКЕ КЛИСУРЕ

Непосредно уз утврђење налазило се и цивилно насеље чије су становнике махом чинили трговци и занатлије. Сама фортификација грађена је лезастом, тиме на одређени начин пратећи сам рељеф локалитета, односно природне риланске литице на реци на којој је подигнута. Њени, нама непознати градитељи, у потпуности су искористили расположиви простор и његове карактеристике како би на стратегијски важном месту успоставили утврђени град, који је и с релативно малобројном војном посадом у потпуности могао да обави основни циљ – контролу друмског и речног саобраћаја у том делу Подунавља.

Бивајући вековима природна међа неколико европских географских регија, Дунав је у дугом раздобљу опстојавао и као политичка граница моћних царстава и бројних мањих држава које су у средњој и југоисточној Европи постојале од доба касне Антике све до наших дана.

Након што је више векова, као антички римски „Лимес“, успешно одолевао најездама варвара, Дунав је у свом доњем току у раздобљу средњег века наизменично био граница византијског и бугарског царства, угарске и српске краљевине. Прелазећи из руке у руку, ова моћна европска река с временом је постајала и регија богате културне баштине у оквиру које значајно место имају средњовековне фортификације, односно утврђени градови.

Птичје гнездо

Уколико бисмо се ограничили само на део тока Дунава кроз нашу земљу, не би било претерано рећи да је једна од најимпресивнијих средњовековних тврђава у том делу Подунавља, после Смедеревске и Београдске, свакако Голубачки град.

Древни утврђени град Голубац налази се на почетку Ђердапске клисуре, надалеко познате регије која обилује природним и културним разноликостима и вредностима, на стрмој литици Ридан, која дубоко задире у сам речни ток.

Порекло назива тог изузетног утврђеног града није познато мада по једној легенди потиче од речи – голуб. Наиме, по народном веровању ту је у давно доба била заточена византијска царица Јелена, која је време најчешће проводила хранећи голубове. Иако мало вероватна, та легенда и данас представља саставни део богатства културне историје Голубачког града.

Будући на стратегијски важном месту, Голубачки град, односно његова посада, у потпуности је могла да контролише друмски и речни саобраћај у том делу Доњег Дунава. Стога и не треба да чуди што је утврђење на Доњем Дунаву вековима било предмет интересовања бројних владара, као и место значајних оружаних сукоба, који су за циљ имали овладавање том својеврсном „капијом Ђердапске клисуре“.

Сам Голубачки град, у облику у коме је сачуван до наших дана састоји се из три основна фортификацијска сегмента: Доњи град (или Подграђе), Горњи град са цитаделом и такозвани Задњи град. Има две капије, а утврђење надвисује десет кула.

Испред утврђења и данас се налази својеврсни предњи зид који је чинио спољашњи бедем шанца и вероватно био испуњен водом будући да је повезан с Дунавом. Утврђени град био је тешким ланцем повезан с хриди на самој реци, под називом Баба-кај (што на турском језику значи „покај се“), која и у наше време извирује из воде.

Непосредно уз утврђење налазило се и цивилно насеље чије су становнике махом чинили трговци и занатлије.

Сама фортификација грађена је лепезасто, тиме на одређени начин пратећи сам рељеф локалитета, односно природне риданске литице на реци на којој је подигнута. Њени, нама непознати градитељи, у потпуности су искористили расположиви простор и његове карактеристике како би на стратегијски важном месту успоставили утврђени

град, који је и с релативно малобројном војном посадом у потпуности могао да обави основни циљ – контролу друмског и речног саобраћаја у том делу Подунавља.

Посматрано с реке, Голубачки град на неки начин заиста и подсећа на гнездо вешто саграђено на стрмој и неприступачној литици која понире у моћни Дунав. Отуда можда још један од разлога што народно предање назив тврђаве повезује се једном од најприсутнијих врста птица на том простору – голубовима.

Предњи град састојао се из дољег и горњег сегмента, подељених зидом који је повезивао четврту и седму кулу. Једна од две тврђавске капије налазила се у доњем делу Предњег града, између девете и осме куле, која је крајем 15. века добила и својеврсно појачање у виду топова и одговарајуће посаде. На крају тог дела фортификације налазила се десета кула, накнадно подигнута у почетном раздобљу отоманске управе Голупцем, крајем 15. века, у форми ниског артиљеријског објекта. Кула је полигоналног облика и грађена је по угледу на куле утврђеног града Смедерева, односно на Кулу Небојшу која се и данас налази у Доњем граду утврђеног Београда. Она је служила за контролу пловидбе Дунавом, али је истовремено обезбедила луку самог утврђеног града која се, по свему судећи, налазила између пете и десете куле. Била је опремљена с више топова који су у време њене градње представљали новитет у начину ратовања.

Насупрот капији налазио се колски улаз који је водио ка Задњем граду. У масиву зида који је делио два сегмента Доњег града налазила се капија која је омогућавала приступ самом Горњем граду с цитаделом.

На основу археолошких истраживања, као и познатих историјских извора, у овом делу утврђеног града није било здања грађених од чврстих материјала.

Најзначајнији сегмент фортификације чинио је такозвани Горњи град с цитаделом. Налазећи се на највишој коти утврђења, Горњи град представљао је седиште заповедника и војне посаде. Сама цитадела јесте грађевина правоугаоног, скоро квадратног облика. У њеној

непосредној близини било је последње уточиште бранилаца Голубачког града у случају да непријатељ продре у тврђаву. Била је то донжон кула.

Голубачка тврђава, подигнута на стрмој литици изнад самог Дунава, на улазу у Ђердапску клисуру, својим фортификацијским карактеристикама пажљиво усклађеним с расположивим простором и његовим особеностима, као што смо већ указали, подсећа на птичје гнездо постављено на јединственом видиковцу. Стога је она од подизања била предмет интересовања бројних великаша и владара који су, поседовањем Голубачког града, желели да обезбеде потпуну контролу друмског и речног саобраћаја у том делу Подунавља.

Подизање лепезастог утврђења

О настанку и најранијој историји Голубачког града мало тога се зна.

Први пут, мало голубачко утврђење помиње се у писаним изворима угарске провенијенције који потичу из четврте деценије 14. века.

У најранијој фази, Голубац је обухватао искључиво оно што касније познајемо као Горњи град. На основу оскудних историјских извора и материјалних сведочанстава, Голубачки град подигао је у првој половини 14. века непознати српски великаш. О православном пореклу оснивача Голупца сведочи и мала православна капела чији се остаци налазе у четвртој кули.

Међутим, резултати истраживања појединих српских историчара и археолога указују на могућност да је иницијална фортификација на риданској литици, на којој се данас налази Голубачки град, могла да настане у доба краља Стефана Уроша Драгутина (као српски краљ владао 1276–1282, односно као „сремски краљ“ до 1316).

Резултати најновијих истраживања указују да време настанка првог утврђења на месту данашњег Голубачког града треба тражити у раздобљу када је, после абдикације 1282. године у корист свог млађег брата Стефана Уроша Милутина, српски краљ Стефан Урош Драгутин преузео

управљање северним српским земљама, узимајући за себе титулу „сремског краља“. Важно је напоменути да је Стефан Урош Драгутин преминуо 1316. године.

После иницијалног утврђења насталог почетком 14. века, у каснијем периоду Голубац је прошириван на такозвани Предњи и Задњи град да би крајем 15. века османске власти дозидале и десету кулу, односно утврдиле и саму луку фортификације.

У пуном фортификацијском обиму формиран у доба кулминације српске државе у доба династије Немањића, највероватније у време владавине краља и цара Стефана Душана Силног (1331–1355), Голубац је представљао фортификацију мањег обима, али изузетно великог стратегијског значаја. Налазећи се на самом северу тадашњег српског царства, Голубац је представљао својеврсну „капију“ Ђердапске клисуре и механизам за контролу једне од најважнијих природних саобраћајница у том делу Старог континента.

Након смрти цара Стефана Уроша 1371. године Голубац је највероватније ушао у састав земаља кнеза Лазара. Ипак, оскудни писани извори о најстаријој прошлости Голубачког града и овога пута истраживаче и знатичељнике стављају пред значајну дилему. Наиме, по неким изворима, после изненадне смрти последњег цара из династије Немањић, кнез Лазар запосео је залеђе Голубачког града, али не и само утврђење. С друге стране, постоје индиције да је тадашњи заповедник Голубачког града, чије име није познато, признао кнеза Лазара за свог господара. Но, без обзира на немогућност да прецизно одредимо у чијој је власти Голубачки град био у раздобљу од смрти цара Стефана Уроша и Косовске битке, чињеница је да је тај период историје утврђења обележен својеврсном стагнацијом.

После велике битке на Косову пољу 1389. године и погибије српског кнеза Лазара, Голубац је на кратко потпао под власт султана Бајазита Првог да би, ускоро, у њега ушле угарске трупе. Српски поново постаје тек 1403. године када га је угарски краљ предао српском деспоту Стефану, који је у међувремену формално постао вазал круне Светог Стефана.

Историјски извори су овога пута дарезљивији па смо у могућности да с доста прецизности реконструишемо историју фортификације у првим деценијама 15. века.

Прелазак Голубачког града из угарских у српске руке, на почетку 15. века, био је у непосредној вези с изузетно важним међународним процесима који су одлучивали судбину хришћанских држава југоисточне Европе.

Како је, после битке на Косову пољу, удовица кнеза Лазара кнегиња Милица признала врховну власт султана Бајазита Првог и тиме своје земље учинила вазалном османском територијом, њен син и наследник кнез Стефан отпочео је процес јачања државе и њеног постепеног ширења на оне области које је у прошлости обухватала. У односу на султана, кнез Стефан показивао је племићку лојалност, при томе изузетно вешто штитећи виталне интересе своје кнежевине. Као османски вазал, јунаштвом се истакао у неколико великих битака које је султан Бајазит Први водио против хришћанских држава и савеза.

Посебну храброст и витешку вештину српски кнез Стефан показао је приликом битке код Ангоре 1402. годи-

не, која је представљала сукоб татарског кана Тамерлана и султана Бајазита Првог. После страховитог османског пораза, кнез Стефан потражио је уточиште на византијском двору у Цариграду. Тада му је цар Манојло Други доделио престижну титулу деспота, која је била изнад краљевске, а одмах испод царске. Био је то знак изузетног признања и поштовања учињен једном од најзначајнијих владара у читавој српској националној историји.

Сигурно уточиште

Након што су Татари поразили и заробили султана Бајазита Првог, у Османском царству наступило је време унутрашњих оружаних сукоба, односно династичког рата, између султанових синова који су се борили за власт. Деспот Стефан убрзано се вратио у Србију и повукао у Голубачки град, који му је пружио сигурно уточиште и могућност да у случају опасности безбедно пређе на територију Угарског краљевства.

Све указује на то да је овај изузетни државник и војсковођа, али и велики поштовалац културе и писац, током боравка у Голубачком граду уочио значај утврђења и његовог јединственог стратегијског положаја на Доњем Дунаву. Стога је, пошто је након битке код Ангоре и формално постао угарски вазал, деспот Стефан од свог суверена за узврат добио одређене територије и више утврђених градова, међу којима и Голубац.

У потпуности свестан да ће Османско царство обновити своју снагу по окончању крвавог династичког сукоба и под новим султаном Мехмедом Првим кренути у нове ратове против малих балканских хришћанских држава, деспот Стефан приступио је убрзаном ојачавању бројних фортификација, укључујући ту и Голубачки град, који добија на значају.

Наредних двадесетак година протекло је у постепеном, али сталном напретку голубачке фортификације. Ојачавају се бедеми и куле, појачава се посада, а сам град поново постаје занатско и трговачко средиште тог дела Подунавља.

Мудри и надасве одговорни српски деспот Стефан, свестан чињенице да услед изостанка потомства, у деспотовини после његове смрти може доћи до унутрашњег оружаног сукоба, приступио је припремама за несметан пренос власти са њега на његовог изабраног наследника. Као угарском вазалу, за реализацију те замисли била му је потребна подршка двора у Будиму.

Голубац је, стога, био предмет одредаба уговора који су 1426. године потписали српски деспот и угарски краљ, а који је дефинисао и начин наслеђивања српског престола.

Наиме, како деспот Стефан и његова супруга Јелена нису имали потомство, деспот се определио да за наследника именује свог сестрића Ђурађа Бранковића. Уговором у Тати утврђено је да, по смрти Стефановој, српски деспот постаје Ђурађ, који би Угрима потом вратио утврђене градове Београд и Голубац.

Када је наредне, 1427. године, изненада преминуо деспот Стефан на снагу су ступиле одредбе Уговора у Тати. Српски деспот постао је Ђурађ. Угри су преузели Београд, али је Голубачки град, уместо да дође под власт мађарског краља сасвим неочекивано постао утврђење османског султана.

Тадашњи заповедник Голубачког града, војвода Јеремија, у последњем тренутку одбио је да Угрима преда кључеве тврђаве и да се са посадом повуче дубље на територију српске деспотовине. Он је, на општу запрепашћеност и пред очима угарских трупа послатих да запоседну Голубац, фортификацију предао османским јединицама.

Нови заповедници омогућили су несметан одлазак хришћана из Голупца, али је инцидент добио и трагичну димензију. Свега неколико дана након што су османске трупе презеле Голубац, превртљиви српски велможа и последњи хришћански заповедник града војвода Јеремија нађен је мртав у својим одајама. И док су Срби и Угри сматрали да је његова смрт последица жеље нових господара да уклоне кључног сведока предаје града, дотле су османске старешине то

приписивале освети Угара и Срба које је војвода Јеремија насамарио.

Међутим, већ 1428. године, угарски краљ Жигмунд ушао је у сукоб с Османским царством, те се један део окршаја одвијао и под Голубачким градом. Тај догађај постао је нераскидиви дело пољске историје будући да је подно голубачких зидина те године страдао највећи пољски средњовековни јунак и истакнути племић Завиша Црни од Гарбова. Након неуспешних напада хришћанских трупа на Голубац, Завиша Црни одбио је да се повуче, па су га османске јединице заробиле. Након мучења је убијен, а његова глава послата је, по предању, султану на дар. У наше време у комплексу Голубачког града постављена је спомен-плоча у част тог изузетног племића, а све већи број Пољака посећује тврђаву како би одао почаст једном од својих највећих јунака.

Голубачки град, с мањим паузама, остао је под османском управом од 1427. све до 1867. године, када га је српски кнез Михаило трајно повратио заједно са још пет градова који су тада ушли у састав вазалне Кнежевине Србије. ■

Дејан РИСТИЋ

БИСЕР ЕВРОПСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

После вишедеценијског таворења и урушавања, као последице небриге, Голубачки град у првим деценијама 21. века доживљава ренесансу. Од 2014. године предмет је систематске и потпуне реконструкције, која има циљ да потпуно ревитализује „капију Ђердапа“. Тиме се Голубачком граду враћа стари, средњовековни сјај, а Доњи Дунав обogaђује још једним бисером српске и европске културне баштине. Уместо војски и ратника, жељних да овладају том фортификацијом, наше време сведок је великог интересовања домаћих и иностраних посетилаца, који хрле Голубачком граду како би уживали у његовој бурној и занимљивој прошлости, али и јединственој и непревазиђеној лепоти.